

DİN-AHLAK DENGESİ

(24 Saat-365 Gün)

Editörler
Doç. Dr. Hüseyin Akyüz
Doç. Dr. Kemal Göz

DİN-AHLAK DENGESİ
(24 Saat-365Gün)

DİN-AHLAK DENGESİ
(24 Saat-365Gün)

Editörler:
Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ
Doç. Dr. Kemal GÖZ

ΚΙΤΑΒΕΒΙ

"En İyi
Akademi, Bir
Kitapluktur."

DİN-AHLAK DENGESİ (24 Saat-365Gün)

Editörler:

Doç. Dr. Hüseyin Akyüz Orcid ID: 0000-0001-5633-3507

Doç. Dr. Kemal Göz Orcid ID: 0000-0001-7296-4042

© Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

Bu kitaptaki yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN • 978-625-7727-89-1

1. Baskı • Aralık, Ankara 2020

Dizgi/Mizanpaj • Merve AKGÜL

Kapak Tasarımı • Gazi Kitabevi

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 44884

Merkez
📍 Bahçelievler Mah. 53. Sok. No: 29 Çankaya/ANKARA
☎ 0.312 223 77 73 - 0.312 223 77 17
📞 0.544 225 37 38
📠 0.312 215 14 50
🌐 www.gazikitabevi.com.tr
✉ info@gazikitabevi.com.tr

Mağaza
📍 Döğol Cad. No: 49/B Beşevler/ANKARA
☎ 0.312 213 32 82 - 0.312 213 56 37
📠 0.312 213 91 83

Sosyal Medya
📘 gazikitabevi
📧 gazikitabevi
📺 gazikitabevi

Vadi Grafik Tasarım Reklam Ltd. Şti.

Sertifika No: 47479

Matbaa
📍 İvedik Organize Sanayi Bölgesi 1420 Cadd e No:
58/1 Yenimahalle / ANKARA 0.312 395 85 71
☎

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	V
ÖN SÖZ.....	XVII

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZÜ YAŞAMA YAŞAYIŞI ÖZÜMSEME

PROF. DR. MÜFİT SELİM SARUHAN

ÖZÜ YAŞAMA YAŞAYIŞI ÖZÜMSEME.....	3
İSLÂM'IN AHLAKI: 24 SAAT KÖTÜLÜKLERE KARŞI UYANIK BİLİNÇ	10
SONUÇ	16
KAYNAKÇA	18

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂNIN AHLAKİ SÖYLEMLERİNDE İTİDAL VURGUSU

DOÇ. DR. HİKMET KOÇYİĞİT

GİRİŞ	23
1. İTİKATTA İTİDAL.....	28
2. DUYGUDA İTİDAL	32
3. AMELDE İTİDAL	35
3.1. İbadette İtidal.....	35
3.2. Davranışlarda İtidal.....	38
3.3. Harcamada İtidal.....	41
3.4. Özel Hayatta İtidal.....	44
SONUÇ	46
KAYNAKÇA	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**KUR'ÂN'DA KAVİMLERİN PEYGAMBERLERİNE
KARŞI UYMASI GEREKEN AHLAKİ KURALLAR**

DR. ÖĞR. ÜYESİ NURDOĞAN TÜRK

GİRİŞ.....	53
1. PEYGAMBERİN ÖNÜNE GEÇMEMEK.....	55
2. PEYGAMBERİN DAVETİNE KAYITSIZ KALMAMAK	56
3. PEYGAMBERİN GETİRDİĞİNE BAĞLI KALIP YENİ ŞEYLER İCAT ETMEMEK	59
4. PEYGAMBERİN YANINDA OLUP ONA DESTEK VERMEK	59
5. PEYGAMBERİN TASARRUFUNA SAYGI GÖSTERMEK.....	60
6. PEYGAMBERE KARŞI DÜRÜST OLMAK	61
7. PEYGAMBERE HİTAPTA ÖLÇÜLÜ VE SAYGILI OLMAK	62
8. PEYGAMBERİ ÇİRKİN ŞEYLERLE İTHAM ETMEMEK	64
9. PEYGAMBERİ TEHDİT ETMEMEK.....	67
10. PEYGAMBERİN YANINA GİRERKEN VE YANINDAN AYRILIRKEN İZİN İSTEMEK	68
11. PEYGAMBERİN YANINDA YÜKSEK SESLE KONUŞMAMAK VE ONUNLA KONUŞURKEN BAĞIRIP ÇAĞIRMAMAK.....	69
SONUÇ	73
KAYNAKÇA	75

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİN- AHLAK DENGESİ BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ GENÇAL ŞENYAYLA

GİRİŞ	81
1. DİN VE AHLAK	83
2. DİN- AHLAK DENGESİ	84
3. HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİ.....	87
4. HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEK YAŞAMINDAN SEÇKİLER	89
<i>İman- Eylem Birlikteliğini Önemsemesi.....</i>	<i>89</i>
<i>Amellerde Niyeti Ölçü Alıp Şekilciliğe Önem Vermemesi.....</i>	<i>90</i>
<i>Doğru Sözlü ve Güvenilir Olması</i>	<i>91</i>
<i>Mütevazi ve İtidal Sahibi Olması</i>	<i>91</i>
<i>Hoşgörülü, Saygılı, Şefkat ve Merhamet Sahibi Olması.....</i>	<i>92</i>
<i>Affedici Olması, Kişilerden Ziyade Eylemleri Hedef Alması</i>	<i>92</i>
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	96

BEŞİNCİ BÖLÜM

BUHARİ'NİN 'KİTABU'L-EDEB'İNDEN BİREYSEL AHLAKİ İLKELER

DOÇ. DR. İLYAS CANIKLI

GİRİŞ	101
1. ANA-BABAYA İYİLİK VE NEBEVİ AHLAK	102
2. İYİ DOSTLUK YAPILMAYA EN LAYIK OLAN KİMSELER.....	103
3. ANA-BABANIN İZİNİ VE CİHADA ÇIKMA	104

4. BİR İNSAN ANA-BABASINA SÖVEMEZ	104
5. ANA-BABAYA İTAATSIZLIK GÜNAHLARIN EN BÜYÜKLERİNDİR	105
6. MÜŞRİK OLAN ANNEYE İYİLİK ETMENİN SINIRI.....	106
7. MÜŞRİK KARDEŞ İLE İLGİLENİP ONA İYİLİK EDİLMESİ.....	107
8. AKRABA İLE İLGİLENMEYİ KESENİN DURUMU	107
9. AKRABALAR İLE İLGİLENME VE RIZKIN BOLLAŞMASI.....	108
10. İYİ VE ERDEMLİ DAVRANIŞLARIN MÜKÂFATI.....	108
11. MERHAMET VE ÇOCUK SEVGİSİ	109
12. ALLAH'IN RAHMETİ İDRAK ÖTESİDİR.....	110
13. İYİLİK ÜZERE OLMAK VE KÖTÜ İŞLERDEN UZAK DURMAK BİR SADAKADIR	110
14. HER ŞEYE MERHAMET VE HOŞGÖRÜ GÖSTERME	111
15. HOŞA GİDİLMİYEN ŞAHISLARA KARŞI DA HOŞGÖRÜNÜN HÂKİM OLDUĞU BİR DİL	113
16. GÜZEL VE HOŞ SÖZÜN DEĞERİ	113
17. ERKEĞİN AİLESİ İÇİNDEKİ ROLÜ	114
18. ALLAH İÇİN SEVMEK	114
19. SÖZ TAŞIMAK	115
20. YALAN SÖZ VE AMELLERDEN UZAK DURMANIN GEREĞİ	115
21. İKİYÜZLÜ TAVIRLA HAREKET ETMENİN KÖTÜLÜĞÜ	115
22. BİR KİMSENİN ARKADAŞINA ONUN HAKKINDA SÖYLENEN SÖZÜ HABER VERMESİ	116
23. İNSANLARI AŞIRI ÖVMEK AHLAKİ DEĞİLDİR.....	116
24. ARAYI AÇAN HER TÜRLÜ OLUMSUZ DAVRANIŞ AHLAKİ DEĞİLDİR.	117
25. KİBRİN KÖTÜLÜĞÜ.....	118
26. DOĞRULUK VE YALAN ÜZERE OLMANIN SONUCU	118

27. MÜMİN KARDEŞİNİ KÜFÜR İLE NİSPET EDEN KİMSENİN DURUMU	119
28. ÖFKE KONTROLÜ	120
29. HAYÂ VE UTANMA DUYGUSU	120
30. KOLAYLAŞTIRMAK, NEBEVİ EĞİTİM VE ÖĞRETİMİN TEMEL FELSEFESİDİR.	121
31. GÜLERYÜZLÜ BİR PEYGAMBER	121
32. KİMİ SEVDİĞİMİZ O KADAR BASİT DEĞİLDİR	122
33. ÇOCUKLARA GÜZEL İSİM VERMEK YA DA DAHA GÜZEL BİR İSİMLE DEĞİŞTİRMEK	123
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	125

ALTINCI BÖLÜM

BUHARİ’NİN ‘KİTABU’L-EDEB’İNDEN TOPLUMSAL AHLAKİ İLKELER

DOÇ. DR. İLYAS CANIKLI

GİRİŞ	129
1. İBADETLERLE BİRLİKTE AKRABALIK BAĞININ KORUNMASINA VERİLEN ÖNEM	129
2. HZ. PEYGAMBER VE ÇOCUKLAR	131
3. DÜNYADAN GÖÇTÜKTEN SONRA GERİDE GÜZEL BİR ANI BIRAKMAK	132
4. YETİMİN İHTİYAÇLARINI KARŞILAMAK	133
5. İHTİYAÇ SAHİBİ DUL KADINLARIN NAFAKALARINI SAĞLAMAYA YARDIMCI OLMANIN DEĞERİ	134
6. GENÇLİK HAREKET VE GELİŞİM DEMEKTİR	135
7. BU DÜNYA SADECE BİZ İNSANLARA AİT DEĞİLDİR	135
8. ALLAH’IN RAHMETİ HERKESE YETER	137
9. İNSANLARIN BİRBİRLERİNE MERHAMETİNİN NİTELİĞİ	137

10. ÇEVREYE NEBEVİ BAKIŞ	138
11. KOMŞULUK HAKKI	138
12. MÜMİN YARDIMLAŞMAYI HAYAT TARZI HALİNE GETİRMİŞ KİMSEDİR	140
13. BUNALTAN DEĞİL, RAHATLATAN BİR PEYGAMBER	141
14. İNANÇ VE FİKİRLERE SAYGILI OLMAK.....	142
15. GIYBET VE KOĞUCULUK YAPMANIN ÇİRKİNLİĞİ	142
16. KİBİR NASIL ANLAŞILIR?	143
17. DİKKAT EDİLSE TOPLUM HAYATI NASIL OLUR?	144
18. ZANDA BULUNMAK HER ZAMAN YANLIŞ MIDIR?.....	144
19. DÜĞÜNDE DAVETLİLERE İKRAM.....	145
20. MERHAMETLİ VE HOŞGÖRÜLÜ DAVRANMA.....	145
21. DENGELİ BİR HAYAT VE DİNİ YAŞANTI.....	146
22. “MERHABA” DİYELİM BAKALIM NELER OLUYOR?.....	147
23. YAPILMASI TAVSİYE EDİLEN VE HOŞ GÖRÜLMİYEN DAVRANIŞLAR	147
SONUÇ	149
KAYNAKÇA	150

YEDİNCİ BÖLÜM

İNSANİ İLİŞKİLERDE UNUTTUĞUMUZ DEĞER: SAYGI

DOÇ. DR. OSMAN MUTLUEL

GİRİŞ.....	157
GÜNLÜK YAŞANTIMIZDA KİMLERE SAYGI GÖSTERMELİYİZ?158	
1. KENDİMİZE KARŞI SAYGILI OLMAK	159
2. ANNE-BABA VE DİĞER AKRABALARIMIZA KARŞI SAYGILI OLMAK.....	161
3. ÇEVREMİZE KARŞI SAYGILI OLMAK VE EKOLOJİK DENGEYİ KORUMAK.....	164

4. DEVLETE KARŞI SAYGILI OLMAK.....	166
5. HZ. PEYGAMBER'E KARŞI SAYGILI OLMAK.....	167
6. YÜCE ALLAH'A KARŞI SAYGILI OLMAK.....	169
SONUÇ	171
KAYNAKÇA	172

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TEMEL HAKLAR-ERDEMLERLE YAŞAM MÜCADELESİ

DOÇ. DR. KEMAL GÖZ

GİRİŞ	175
1. TEMEL HAKLAR VE HÜRRİYETLERİN İÇERİĞİ.....	177
1.1. Yaşama Hürriyeti ve Erdemlerle Yaşama Mücadelesi.....	181
1.2. Yaşama Hürriyetinin İçeriği ve Uygulaması.....	184
SONUÇ	190
KAYNAKÇA	192

DOKUZUNCU BÖLÜM

TASAVVUFİ AHLAK

DOÇ. DR. MAHMUD ESAD ERKAYA

GİRİŞ	195
1. TASAVVUF – AHLAK İLİŞKİSİ	197
2. GÜZEL AHLAK.....	204
3. GÜZEL AHLAKI ELDE ETME YOLU OLARAK TASAVVUFİ EĞİTİM.....	207
SONUÇ	212
KAYNAKÇA	213

ONUNCU BÖLÜM**GÜZEL AHLAKIN ZİRVESİ: HİLM VE TEENNİ**

DR. ÖĞR. ÜYESİ YUNUS YAZICI

GİRİŞ.....	219
1. HİLMİN TANIMI VE HİLM İLE İLİŞKİLİ DİĞER KAVRAMLAR.....	221
1.1. Hilmin Sözlük ve Terim Anlamı	221
1.2. Hilim ile İlintili Diğer Kavramlar	223
2. KUR'AN-I KERİM'DE HİLM AHLAKI	227
3. HZ. PEYGAMBER VE HİLM AHLAKI	230
3.1. Hz. Peygamber'in Hilim Ahlakından Örnekler	231
SONUÇ.....	236
KAYNAKÇA.....	238

ON BİRİNCİ BÖLÜM**“BİZİ ALDATAN BİZDEN DEĞİLDİR” HADİSİ BAĞLAMINDA
MÜSLÜMANIN İŞ AHLAKI**

DR. HAYDAR GÜNGÖR

GİRİŞ.....	243
1. “ALDATAN BENDEN DEĞİLDİR” HADİSİNİN KAYNAK VE SENED BİLGİSİ.....	243
2. KUR'AN'DA ÖLÇÜ VE TARTI.....	245
3. HADİSLERE GÖRE ALIŞVERİŞLE İLGİLİ AHLAKİ KURALLAR.....	249
3.1. Güven	250
3.2. Dürüstlük	250
3.3. Adalet	251
3.4. İhtikâr (stokçuluk) Yapmamak.....	251

3.5. <i>Narh Koymak (Fiatları Sınırlamak)</i>	252
3.6. <i>Yapılan Alışverişlerde Kayıt Kullanmak</i>	253
3.7. <i>Alışverişte Yemin etmemek</i>	253
3.8. <i>Sahip Olmadığı Malı Satmamak</i>	255
3.9. <i>Alışverişi Kızıtırmamak</i>	255
3.10. <i>Alışverişte Özgürlük</i>	256
SONUÇ	257
KAYNAKÇA	258

ON İKİNCİ BÖLÜM

DİNLER VE AHLAKİ İLKELER (YAHUDİLİK-HİRİSTİYANLIK-İSLAMİYET)

DR. ÖĞR. ÜYESİ İSMET EŞMELİ

GİRİŞ	263
1. YAHUDİLİKTE AHLAKİ İLKELER.....	265
1.1. <i>Adaletli Olmak</i>	265
1.2. <i>İffetli olmak</i>	267
1.3. <i>Anne-Babaya Hürmet Etmek</i>	267
1.4. <i>Öldürmemek</i>	268
1.5. <i>Doğru Olmak</i>	269
2. HİRİSTİYANLIKTA AHLAKİ İLKELER.....	269
2.1. <i>Adaletli Olmak</i>	270
2.2. <i>İffetli Olmak</i>	271
2.3. <i>Anne-Babaya Hürmet Etmek</i>	272
2.4. <i>Öldürmemek</i>	272
2.5. <i>Doğru Olmak</i>	273
3. İSLAM'DA AHLAKİ İLKELER.....	274
3.1. <i>Adaletli Olmak</i>	274

3.2. İffetli Olmak	275
3.3. Anne-Babaya Hürmet Etmek.....	276
3.4. Öldürmemek	277
3.5. Doğru Olmak	279
SONUÇ	280
KAYNAKÇA.....	282

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM AHLAK EĞİTİMİ TARİHİNDE BEDENİN GÖRÜNME ŞEKİLLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ ÖNCÜ

GİRİŞ	287
1. İSLÂM AHLAK LİTERATÜRÜNDE AHLAK VE EĞİTİMİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELER.....	289
1.1. İslâm Eğitimi Literatüründe Ahlak Eğitimi İle İlgili Düşünceler	293
1.2. Osmanlı Ahlak Literatürü	295
2. GÜNÜMÜZ AHLAK EĞİTİMİNDE BEDEN TERBİYESİNİN YERİ	299
2.1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı	299
2.2. İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri	301
2.3. İlahiyat Lisan Tamamlama (İlitam).....	301
SONUÇ	303
KAYNAKÇA.....	304

ÖN SÖZ

Allah'a sonsuz hamd, Resûlüne, âl ve ashâbına salât ve selâm olsun!

Ahlak, dinin özüdür. Hal böyle iken günümüzde, dinin ahlak üretmemesi gibi bir problemden bahsedildiği görülmektedir. Öte yandan ahlakın da din damarının kuruduğu iddia edilmektedir. Kuşkusuz bu iddiaların nedeni, Müslümanların din ve ahlak dengesini sağlama noktasında yaptıkları yanlışlardır. Öyle ki artık bir dindarın inancı, davranış biçimlerini yönlendirmede yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizliği ortadan kaldırabilmek için çare, dinin ahlaktan arındırılmasını savunmak değildir. Bu olsa olsa seküler anlayışın ekmeğine yağ sürmek demektir. Zira bu anlayışın temel hedefi, insanın davranış biçimlerini inançlardan ayırmaktır. Denilebilir ki dindarların içine düştükleri ahlaki zafiyetlerin bir nedeni de söz konusu anlayıştan etkilenmeleridir. Ancak bilinmelidir ki bu anlayışın öngördüğü yaklaşım, dinin içini tümüyle boşaltmak anlamına gelmektedir. Oysa dinin ahlaktan ayrılması, dinin kendinden ayrılması kesimde demektir. Bunun için dinin ahlaktan ayrılması gibi bir düşünce, Müslüman kesimde kendisine asla bir yer edinemez. Zira din, bireysel ve toplumsal birçok ahlaki ilkeler içermektedir.

Yaratıcımızla, kendimizle, çevremizle ve kainattaki canlı-cansız tüm varlıklarla olan ilişkilerimizdeki ahlaki dejenerasyonu ortadan kaldırabilmenin yolu, dindarların yeniden Kur'an ve Sünnet eksenli bir hayat modeline dönmeleridir. Bu dönüşün kök salıp yeşerebilmesi için tek çare ise ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderilen Hz. Peygamber'in hayat programını rehber edinmektir. Çünkü onun ahlakı, Müslümanlar için en güzel örnektir (Kalem, 68/4). Diğer yandan onun yaşayışı, sözleri ve davranışları da Müslümanlar için en mükemmel modeldir. Müslümanların 24 saat-365 gün amelleriyle inançlarını buluşturabilmelerinin yolu, ancak Hz. Peygamber'in bu yaşam modelini örnek almalarıyla mümkündür. Zira bizzat Yüce Allah, "*Allah'ın Resulünde sizin için güzel bir örnek vardır*" (Ahzâb, 33/21) buyurarak, Müslümanların hayatlarının bütün safhalarında onu örnek almalarını tavsiye etmiştir. Buradan hareketle diyebiliriz ki din-ahlak dengesini

ON İKİNCİ BÖLÜM
DİNLER VE AHLAKİ İLKELER
(Yahudilik-Hıristiyanlık-İslamiyet)

İsmet EŞMELİ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, iesmeli@pau.edu.tr,
Orcid ID: 0000-0002-4551-0309.

GİRİŞ

Din ve ahlak bir bütün olarak ele alınması gereken olgulardır. Her dinde, öyle ya da böyle müntesibinde olması gereken bazı özellikler belirtilmektedir. İlkel kabile dinlerinde olduğu gibi Hint dinleri, Japon dini ve İslam'ın da içinde yer aldığı Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dini yapılarda, inanan kişinin sahip olması gereken ilkeler bulunmaktadır. Bu nedenledir ki, din ile ahlak bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Dinin öğretileri ahlak ilkelerinin belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Ahlak ve ahlaki ilkelerden bahsederken dinin salık verdiği ve insanda bulunmasını istediği hasletler görmezden gelinmemelidir. Böylece ahlaki ilkelerin din ile bağlantısı ortaya çıktığı gibi kaynağı da aydınlanmış olmaktadır. Bir dinde bulunan öğretilerin bir kısmı itikadî iken bir kısmı da davranışsal ve düşünsel olarak ahlaki boyuttur. Bu bağlamda konu hakkında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte din ve ahlakın ortak bir amacı bulunmaktadır. Temel olarak düşünüldüğünde hem din hem ahlak, insanın ve dolayısıyla toplumun huzurlu ve sağlıklı bir hayat yaşamalarını sağlamayı amaç edinmektedir, denilebilir.

Konumuza geçmeden önce söz konusu kavramların kısaca tanımına yer verilecektir. Yaygın anlamıyla din; Tanrı'ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve bu doğrultuda eylemde bulunmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Başka bir anlamıyla din, inananların dünyada ve ahirette mutluluğunu ve kurtuluşunu amaç edinen; iyi ve kötünün ne olduğunu belirterek iyiye ulaşmanın yol veya yollarını açıklayıp gösteren ve inananı her bakımdan mükemmelliğe ulaştırıp onu mutlu kılmayı amaçlayan kutsal düsturlardır. Elbette farklı din tanımlarının yapılması veya farklı din algılarının varlığı olağandır. Çünkü dünya üzerinde farklı inanç yapılarına sahip insanlar mevcuttur. Bu bağlamda tek bir din tanımından söz etmek de güçleşmektedir. Zira her inancın kendine has olan özellikleri bulunmaktadır. Bu da yapılacak olan din tanımında belirleyici olmaktadır. Ayrıca din tanımını yapan kişinin ilgi alanı ve öznel yaklaşımı gibi unsurlar, dinin farklı şekillerde tanımlanmasında önemli birer etken

olarak kabul edilmektedir. Mesela sosyolog Emile Durkheim dini, “bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemi” olarak tanımlamıştır.¹ Feurbach ise din psikolojisi açısından değerlendirdiği dini, “dua, kurban ve inançla kendini gösteren bir arzu” olarak tanımlamıştır.²

Ahlak, pek çok şekilde tanımlanabilmekle birlikte konumuzla ilgili boyutuyla genel bir tanıma yer vermekle yetinilecektir. Ahlak kelimesinin kökü Arapça *hulk*’tan gelmektedir. Arapça’da din, tabiat, huy ve karakter gibi anlamlarda kullanılan hulk kelimesinin çoğulu ahlaktır. Çoğul kalıbıyla ahlak kelimesi Türkçe’de tekil kastedilmektedir. Bu kullanımıyla ahlak kelimesi anlamı itibarıyla huy, karakter, hal ve hareket tarzı anlamlarına gelmektedir.³ Başka bir deyişle kelime anlamı ile huy, hal ve hareket tarzı gibi manalara gelen ahlak, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradi hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır. Zamana, toplum ve kültürler göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlak, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir.⁴

Dinler ve ahlaki ilkeler başlığından hareketle tüm dinlerde yer alan tüm ahlaki ilkelere yer verileceği düşünülebilir. Ancak burada hacimsel alanı da dikkate almak suretiyle çalışmamızı Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’daki Adaletli olmak, iffetli olmak, anne-babaya hürmet etmek, öldürmemek ve doğru olmak üzere beş ahlaki ilke ile sınırlandırmanın isabetli olacağı düşünülmüştür. Bu dinleri ve ahlaki ilkeleri seçerken hem bir inanç hem de ahlaki öğretiler açısından İslam ile olan yakınlıkları ve aynı gelenekten gelmeleri dikkate alınmıştır. Ayrıca, bu çalışmada konu işlenirken dinlerin ortaya çıkış tarihi dikkate alınmıştır. Ele alınan ahlaki ilkelerin kelime ve terim anlamlarının bilindiği kabul edildiğinden söz konusu bu kavramların ayrıca geniş bir açıklaması yapılmamıştır.

¹ İbrahim Yenen, “Emile Durkheim Sosyolojisinde Din Fenomeni”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 17, (2015), 447.

² Münir Koçtaş, “Auguste Comte’un Din Sosyolojisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34/1, (1995), 73.

³ Selim Eren, “Toplumsal Norm, Ahlak ve Din”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2, (2007), 297.

⁴ Enver Uysal, “Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/ 1, (2005), 42-43.

1. Yahudilikte Ahlaki İlkeler

Yahudilik, tarihsel açıdan semavi olarak kabul edilen dinlerin ilkidir. Yahudiliğin dayandığı temel inanç, ibadet ve ahlak ile ilgili bilgiler, Hz. Musa zamanından itibaren başlamaktadır. Hz. Musa'ya Tanrı tarafından Sina'da vahyedildiği kabul edilen On Emir'in, inanç, ibadet ve ahlak açısından Yahudiliğin temelini oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple Yahudilikteki ahlaki ilkeler konusunun On Emir'den bağımsız olarak ele alınması bir eksiklik olacaktır.

1.1. Adaletli Olmak

Yahudilikte adalet, Tanrı ve insanlar olmak üzere iki açıdan değerlendirilmektedir. Yahudiliğe göre adalet, her şeyden önce Tanrı'nın sıfatıdır. Yahudi kutsal metninde Tanrı'nın adaletli bir yargıç olduğu belirtilmektedir.⁵ Onun adaletinin ulu dağlar gibi⁶ ve ebedi adalet olduğu ifade edilmektedir.⁷ Tanrı'nın adaletinin ebediyen duracağı belirtilirken⁸ Tanrı'nın doğru, âdil olduğu ve adaleti sevdiği beyan edilmektedir.⁹

Yahudilikte adalet anlayışı Tanrı'yla bağlantılı olarak düşünülmektedir. Tanrı bizzat kendisi adaletli bir varlık olarak kabul edilmektedir. Yahudilikte, insana yüklediği sorumluluk, ceza ve mükâfat açısından dengeli gözetilen bir Tanrı anlayışı mevcuttur. Tanrı, insanların kendi yasalarına tam bir bağımlılık talep etmekle birlikte, ceza-mükâfat dengesini kurarken insanın sahip olduğu özellikleri ve zaafını gözetir. Hz. İbrahim'in yakarıları sonrasında Sodom ve Gemora kentlerini bağışlayabileceğini bildirmesi¹⁰ ve altın buzağıya tapan halkını yok etmeye karar vermesi sonrasında Hz. Musa'nın Tanrı'ya yakarmasının neticesinde ona kulak vermesi,¹¹ Tanrı'nın insanı, tabiatında olan zaafından dolayı cezalandırmayı tercih etmeyerek adaletli bir tutum sergilediğinin işareti olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda Yahudilikteki Tanrı'nın adaletli olmasından dolayı onun yarattıklarına karşı asla zulmetmeyeceği, yaptığı ahde muhalefette bulunmayacağı ve herhangi bir ayırım yapmaksızın suçluları cezalandıracağı anlaşılmaktadır.

⁵ Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil, 2003, Mez. 7: 11.

⁶ Mez. 36: 6-7 ve 71: 19.

⁷ Mez. 119: 142 ve 160.

⁸ Yşa. 51: 8.

⁹ Mez. 11: 7; Ezr. 9: 15.

¹⁰ Bereşit, 18: 16.

¹¹ Şemot, 32: 8-14.

Yahudi teolojisinde nasıl ki, Tanrı adaletli ise insanoğlunun da Tanrı'nın erdemlerini taklit ederek Tanrı'ya benzemesi istenmektedir. Yahudi kutsal metinlerinde de bir Yahudi'nin adalet sahibi olması istenmektedir. İnsanın adaletli olması hem Tanrı'ya karşı hem diğer insanlara karşı olan bir sorumluluğu olarak algılanmaktadır. Bu nedenle Yahudi teolojisinde adalet sahibi olan biri, Tanrı'ya olan bağlılığını göstermiş olmaktadır. Yani bir Yahudi'nin adalet sahibi olması, kutsal değerleri gereğince Tanrı'nın bir emri olduğundan ibadet olarak kabul edilmektedir. “Geçersiz bir duyumu kabul etme. Yoz bir tanık olmak üzere kötüyle iş birliğine girme. Kötülük etmek için çoğunluğun peşinde olma. Dava üzerine, [paylaşmadığın görüşlere] meyledecek şekilde konuşma. [Dava sonucunu] Çoğunluğa göre meylettirmek [gerekir]. Davasında fakire [bile] merhamet etme”¹² denilerek yapılan işlerde adaletli ve doğru olunması istenmektedir. Ayrıca, “davasında, pespaye [kardeşinin bile] yargısını saptırma” emriyle adalet sahibi olmanın önemi vurgulanmıştır.

Hız. Musa'nın da Yahudilere bıraktığı önemli ahlak ilkelerinden biri de adalet olmuştur. Hız. Musa, kendi hayatının tehlikeye gireceğini bilmesine rağmen Mısır'da ve Medyen'de hep adaletli bir tutum sergilemiştir.¹³ Başka bir pasajda ise, “Yargıda haksızlık yapmayın. Fakiri kayırma, büyüğü onurlandırma, akranını adaletle yargılamalısın” uyarısıyla nasıl ki Tanrı ve Hız. Musa adalet sahibi ise, Yahudilerin de adaletli olmaları emredilmektedir. Bu bağlamda Yahudilikte, insanın hayatının hemen hemen her alanında adaleti koruması ve adaletli olması Tanrısal bir emir olarak algılanmaktadır.

Görüldüğü gibi Yahudi kutsal metninde yer alan bilgiler dikkate alındığında Yahudilikte Tanrı'nın adalet sahibi olduğu ve Yahudiliğin temel inanç sisteminin kurucusu ve en büyük Yahudi peygamberi olarak kabul edilen Hız. Musa'nın da adaleti sağlamak için her sıkıntıya katlandığı belirtilerek Yahudilerin söz konusu bu figürleri adaletli olma açısından kendilerine örnek almaları emredildiği görülmektedir.

¹² Şemot, 23: 1-3.

¹³ Şemot, 2: 11-14 ve 17.

1.2. İffetli olmak

İffetli olmak, farklı şeylere karşı iffet sahibi olmak şeklinde anlaşılabilir. Burada çalışmanın sınırları bağlamında kişinin zina etmemesi şeklinde daraltılarak incelenmesi uygun görülmüştür. Diğer dinlerde de iffetli olmak belirtilen bu sınır çerçevesinde ele alınacaktır. Yahudiliğin temel prensiplerini oluşturan On Emir’de yer alan yasaklardan bir tanesi de “zina etmeyeceksin”¹⁴ şeklindedir. Bu ifadeden de anlaşılabilir ki, Yahudi teolojisinde aileye/nikâha verilen önem vurgulanmaktadır. Nesebin ve dolayısıyla mirasın belli olmasını sağlamak adına nikâh emredilmekte, nikâh dışı ilişki olarak kabul edilen zina etmek ise yasaklanmaktadır. Bu bağlamda kadın ve erkeklerin aralarında zina konusunda hüküm bağlamında farklılıklar olmakla birlikte onlara, zinadan uzak durarak iffetlerini korumaları emredilmektedir. Yahudi bir erkeğin evli ve nişanlı olan bir kadın ile ilişkisi zina olarak kabul edilmekte ve yasaklanmaktadır. Bu anlamda iffetini korumayan Yahudi erkeklerine verilecek cezalar da kutsal metinlerde açıklanmıştır. Yahudi kadınlarının da zina etmeyerek iffetli olmaları istenmektedir. Görüldüğü gibi Yahudilikte iffetli olmak, temel ahlaki ilkeler arasında yer almaktadır. Bu, bir ibadet ve Tanrı’nın rızasına uygun bir davranış olarak kabul edilmektedir. İffetli olmayanların ise cezaya çarptırılacağı belirtilerek onların yaptığı davranışlar yerilmektedir.

1.3. Anne-Babaya Hürmet Etmek

Anne-babaya saygı duymak ve hürmet etmek Tanrı’nın emri olarak dini bir vebce olarak kabul edilmektedir. Yahudi kutsal metninde “babana ve annene saygı göster. Bu sayede Tanrının Aşem’in sana vermekte olduğu toprak üzerinde günlerin uzayacaktır”¹⁵ ve “Tanrının Aşem’in sana emrettiği şekilde, babanı ve anneni onurlandır. Bu sayede Tanrının Aşem’in sana vermekte olduğu toprak üzerinde günlerin uzayacak, senin iyiliğine olacaktır”¹⁶ şeklinde geçen pasajlar, anne-babaya saygı göstermenin ve hürmet etmenin Tanrı’nın bir emri olarak Yahudi teolojisinde önemsenen ahlaki ilkeler arasında yer almaktadır.

¹⁴ Şemot, 20: 13.

¹⁵ Şemot, 20: 12.

¹⁶ Devarim, 5: 16.

1.4. Öldürmemek

Yahudi teolojisinde insan ve insan hayatı kutsal sayılmış ve korunması gerekli görülmüştür. Bunun için Yahudi şeriatında öldürme ve yaralama gibi eylemler yasaklanmış, bunlara yönelik ağır cezalar getirilmiştir. Bu bağlamda kan dökme yasaklanmış ve bir insanı öldürenin cezalandıracağı bildirilmiştir.¹⁷ Yahudilikte insan öldürme ilk insandan itibaren yasaklanmıştır.¹⁸ Haksız yere bir cana kıymamak her canın kutsal olarak kabul edilmesiyle ilgilidir. Hemen hemen tüm dinlerde öldürmek yasaklanmıştır. Bu nedenle bir cana kıymak dinlerde benimsenen ahlaki ilkelerle tezat oluşturmaktadır. Yahudiliğin kutsal metninde de “cinayet işleme”¹⁹ ifadesiyle belirtildiği üzere öldürmek yasaklanmıştır. Tanrı tarafından yasaklanan öldürme eylemine ağır cezalar getirilmiştir. Yahudilikte bir canlıyı öldürmenin cezası ağır bir şekilde açıklanmıştır. Bunlar arasında öldürme eyleminin cezasının ölüm olduğu da beyan edilmiştir. Yahudilikte adam öldürmenin yasak olması ve cezası, “cinayet işleme”²⁰ ve “insan kanı döken kişinin kanı, [yine] insan tarafından dökülecektir, çünkü Tanrı, insanı kendi görüntüsünde yapmıştır”²¹ ifadelerine dayanmaktadır.

Yahudilikte sadece insan öldürmek değil, insanı dolaylı yollardan da öldürmek veya öldürtmek yasaklanmış ve bunun cezalandırılacağı belirtilmiştir. Hatta bir başkası adına katillik yapanlar “masum birinin öldürülmesini sağlamak için rüşvet alan lanetlidir. Ve tüm halk “Amen” diyecek”²² ifadesiyle Tanrı tarafından lanetlenmiştir.²³ Yahudiliğin esası olan On Emir’de, İnsan-Tanrı ilişkisini düzenleyen ve anne babaya itaati öneren ilk beş kanundan sonra insanlar arası ilişkileri açıklayan kanunlar arasında, ilk olarak insan öldürmenin yasak olması ile başlanması Yahudi teolojisinde konunun önemini göstermesi açısından önemlidir.

¹⁷ Bereşit, 9: 3-6.

¹⁸ Eldar Hasanov, *Nuh Kanunları ve Nuhilik*, (İstanbul: İSAM, 2015), 55-56.

¹⁹ Şemot, 20: 13; Devarim, 5: 17.

²⁰ Şemot, 20: 13; Devarim, 5: 17.

²¹ Bereşit, 9: 6.

²² Devarim, 27: 25.

²³ Geniş bilgi için bakınız, Sevde Yaman, “Tevrat’a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/2, (2016), 338-354.

1.5. Doğru Olmak

Doğruluk Yahudiliğin önemle üzerinde durduğu ahlaki prensipler arasındadır. Doğru olmak gereği, Yahudi kutsal metninde “akranına karşı yalancı tanık olarak ifade verme”²⁴ denilmiş ve yalan yasaklanarak doğru olmak ahlaki ilke olarak benimsenmiştir. Hz. Musa’ya verilen On Emir’den biri de zaten yalan söylememe hakkındadır. Yahudi kutsal metninin diğer bazı kısımlarında da doğrulukla ilgili ifadeler yer verilmiş ve doğru olmanın önemi vurgulanmıştır. Örnek olarak Hz. Eyüp ile ilgili anlatılan kıssa verilebilir. “Rab, “kulum Eyüp’e bakıp da düşündün mü?” dedi, “çünkü dünyada onun gibisi yoktur. Kusursuz, doğru bir adamdır. Tanrı’dan korkar, kötülükten kaçınır” ifadesiyle Hz. Eyüp’ün sahip olduğu ve övgüye mazhar olarak kabul edildiği ahlaki ilkenin doğruluk olduğu vurgulanmaktadır. Yani onun Tanrı’nın övgüsüne mazhar olmasında doğru sözlü olması, belirleyici olmuştur. Bir başka pasajda ise, “gelin ey çocuklar, dinleyin beni: Size Rab korkusunu öğreteyim. Kim yaşamdan zevk almak, iyi günler görmek istiyorsa, dilini kötülükten, dudaklarını yalandan uzak tutsun”²⁵ denilerek doğru sözlü olmanın ve yalan söylemenin karşılığı açıklanmıştır. Böylece bu hayatta kim mutlu ve iyi günler yaşamak istiyorsa, kötülükten ve yalandan uzak durması gerektiği tavsiye edilmiştir. Görüldüğü gibi Yahudi kutsal metninde doğru olmak, kişi ve toplum hayatında önemli bir ahlaki ilke olarak belirtilmektedir.

2. Hıristiyanlıkta Ahlaki İlkeler

Hıristiyanlık dini ilk ortaya çıkışı bağlamında Yahudilikle yakın bir bağa sahiptir. Bu sebeple Hıristiyanlığın ilk dönemleri ile daha sonraki dönemleri arasında önemli farklılıkların olduğu bilinmektedir. Özellikle Pavlus’un etkisinin, günümüz Hıristiyanlığının teşekkülünde belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Hıristiyanlık ile Yahudilik arasında ortak noktaların olduğu gibi ayrıştığı birçok husus da mevcuttur. Hıristiyanlıktaki ahlaki ilkelerin neler olduğunu ortaya koymanın sağlıklı yolu Kilise tarafından kabul edilmiş kutsal metinlerde yer alan bilgilere bakmaktır. Bu sebeple konu hakkındaki bilgilerin, söz konusu bu metinler bağlamında ele alınması sağlıklı olacaktır.

²⁴ Şemot, 20: 13.

²⁵ Mez. 34: 11-13.

2.1. Adaletli Olmak

Hıristiyan teolojisinde adalet, Tanrı'nın sıfatı olmanın yanında Tanrı-evren ve insan-evren ilişkisinde de esas olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlıkta adalet Tanrısal boyutta ele alındığında Tanrı, söz konusu adaletini insanlara İsa aracılığıyla vermiş ve göstermiştir. İnsanlığın asli günahtan kurtulmasını ve onların aklanmasını sağlayarak kendi adaletini ortaya koymuştur. Bu sebeple, Hıristiyan birinin Tanrı'nın ve İsa'nın sahip olduğu adalet ilkesine bağlı kalması istenmektedir. Bu bağlamda Hıristiyanlığın müntesiplerine emrettiği ahlaki ilkelerden biri de adaletli olmaktır. Bu durum, Hıristiyan kutsal metinlerinde farklı şekillerde ifade edilmektedir. Mesela, “vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz nanenin, dereotunun ve kimyonun ondalığını verirsiniz de Kutsal Yasa'nın daha önemli konularını –adaleti, merhameti, sadakati– ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden asıl bunları yerine getirmeniz gerekirdi”²⁶, şeklindeki kutsal pasajda, din bilginleri ve Ferisilerin yaptığı davranışın yanlış olduğu belirtilerek aslında adaletli olmak, adaletten sapmamak gerektiği istenmektedir. Adaletten ve diğer ahlaki ilkelerden uzaklaşılması belirtilmektedir. Diğer bir ifade de “görünüşe göre hükmetmeyin, doğru hükmedin”²⁷ denilerek Hıristiyanların herhangi bir hüküm vereceği zaman araştırmaları, görünüşe aldanmamaları ve adaletli olmaları belirtilmektedir. “Ne mutlu doğruluk (adalet) uğruna zulüm görenlere! Çünkü Göklerin Egemenliği onlarıdır”²⁸ ifadelerinden de anlaşılmaktadır ki, adalet uğruna sıkıntı çekenlerin mükâfatlandırılacağı beyan edilmiş ve adaletli olunması emredilmiştir.

Yukarıda yer alan Hıristiyan kutsal metin pasajlarına göre, Hıristiyanlıkta müntesiplerinde olması gereken temel ahlaki ilkelerden biri de adaletli olmaktır. Bu nedenle hem İnciller'de hem diğer kutsal metinlerde adaletli olmanın ve Tanrı'da var olan adalet özelliğine sahip olmanın önemi vurgulanmaktadır. Günümüz Hıristiyanlığının mimarı olarak kabul edilen Pavlus'a ait bazı mektuplarda da adalet sahibi ve hayatın her aşamasında adaletli olmanın, Tanrı ve insanların kendisi açısından önemi vurgulanmıştır. Pavlus'un mektuplarında da adaletli

²⁶ Mat. 23: 23.

²⁷ Yu. 7:24.

²⁸ Mat. 5: 10.

olmakla ilgili olarak “Tanrı Mesih’i, kaniyla günahları bağışlatan ve imanla benimsenen kurban olarak sundu. Böylece adaletini gösterdi. Çünkü sabredip daha önce işlenmiş günahları cezasız bıraktı. Bunu, adil kalmak ve İsa’ya iman edeni aklamak için şimdiki zamanda kendi adaletini göstermek amacıyla yaptı”²⁹ şeklindeki ifadelerle hem Tanrı’nın adaletinden hem de adaletli olmanın öneminden bahsedilmektedir.

Hıristiyan teolojisinde adalet ile merhamet iç içe olan ahlaki ilkelerdendir. Hatta merhamet ve merhametle doğrudan bağlantılı sevgi ve hoşgörü gibi ilkeler daha ön planda tutulmaktadır. Bu nedenle adaletin sağlanmasında sevgi ve affedici olmak önemli tutumlar olarak kabul edilmektedir.³⁰

2.2. İffetli Olmak

Hıristiyan teolojisinde haramlar Kutsal Kitap’ın Yahudilere ait olan ve Eski Antlaşma olarak adlandırılan kısmında yer almaktadır. Hıristiyanlar, burada yer alan hükümleri kabul etmekle birlikte bunlara, yeni yorumlar getirerek Yeni Antlaşma’da yer vermişlerdir. İffetli olmak yani zina etmemek de bunlardan biridir.³¹ Hıristiyanlıkta haramlarla ilgili bu yorumlar içinde zina fiiline geniş bir yer verilmekte ve Yahudilikten farklı olmakla birlikte haram olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Hıristiyanlıkta zina, aile düzenini yakından ilgilendirmektedir. Bilindiği üzere Hıristiyanlıkta evlilik bazı istisnalar hariç bir ömür boyu devam eder. Yani boşanma söz konusu değildir. Ancak zina, evli eşlerin boşanmalarının yegâne sebebi olarak kabul edilmektedir. Bu husus, "Fakat ben size derim ki, zinadan başka bir sebeple karısını boşayan adam, onu zaniye eder ve kim boşanmış kadınla evlenirse zina eder"³² ifadesiyle zina etmenin ağır ve dönüşü olmayan bir eylem olduğu vurgulanarak iffetli olmanın önemi açıklanmıştır. Zina, boşanmanın tek sebebi olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlıkta, zina dışında herhangi bir nedenle gerçekleşen boşanma geçersiz bir boşanma olduğundan

²⁹ Rom. 1: 25-26.

³⁰ Ömer Faruk Harman, “Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta Adalet”, *Din ve Hayat Dergisi*, 19, (2013), 24.

³¹ Mustafa Erdem, “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, (Ankara 1997), 162.

³² Mat. 5: 32.

evlilik düşmemektedir. Bu sebeple başkalarıyla yapılan evlilik; "kim zinadan ötürü olmayıp karısını boşar ve başkası ile evlenirse, zina eder, boşanmış olanla da evlenen zina eder"³³ cümlesi gereğince zina suçu hükmüne tabi tutulmaktadır.³⁴

Ancak Hıristiyanlıktaki zina anlayışında Yahudiliğinkinden farklı olarak yeni yorum vardır. "Zina etmeyeceksin denildiğini duydunuz ama ben size diyorum ki bir kadına şehvetle bakan her adam yüreğinde o kadınla zina etmiş olur"³⁵ ifadesiyle İsa, Hıristiyanlığın zina anlayışına yeni bir boyut kazandırmış olmaktadır.³⁶ Görüldüğü gibi Hıristiyan kutsal metinlerinde zina etmenin kesin bir dille yasaklanmış ve inananların iffetlerini korumaları istenmiştir. Sonuç olarak Hıristiyanlıkta iffetli olmak temel ahlaki ilke olarak benimsenmiştir.

2.3. Anne-Babaya Hürmet Etmek

Çocukların anne ve babalarına saygı gösterip hürmette bulunması, İncil'de kesin bir dille açıklanmıştır. İncil'e göre, anne ve babasına saygısızlık edip onlara söven, kötü davranan ve hürmette kusur edenin ölüm ile cezalandırılması gerekmektedir. "Çünkü Tanrı şöyle buyurdu: Annene, babana saygı göstereceksin; Annesine ya da babasına söven kesinlikle öldürülecektir"³⁷ cümlesi anne ve babaya saygının önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Hıristiyan teolojisinde anne ve babaya saygı göstermenin zenginlik ve sonsuz yaşam için önemli bir ahlaki ilke olduğu, "hangi buyrukları?" diye sordu adam. İsa şu karşılığı verdi: "Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin"³⁸ cümlesinde açıkça belirtilmektedir.

2.4. Öldürmemek

Hıristiyan inancı açısından insan hayatına önem verilmektedir. Bu sebeptendir ki, insanı öldürmek yasaklanmış ve bu eylemde bulunan

³³ Mat. 19: 9.

³⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bakınız Ömer Faruk Harman, "Semavi Dinlerde Aile", *Aile Sempozyumu Tebliğler*, (Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2015), 39-51.

³⁵ Mat. 5: 27-28.

³⁶ Yusuf Sağ, "Hıristiyanlık İnancında İffet", *Din ve Hayat Dergisi*, 19, (2013), 29.

³⁷ Mat. 15: 4.

³⁸ Mat. 19: 18-19.

kişinin cezalandırılacağı açıklanmıştır. Ancak, Eski Antlaşma'da yer alan öldürmenin ve cezasının kapsamı yeniden yorumlanmakla mahiyet itibarıyla daha kapalı ve anlaşılıp uygulanması daha güç hale sokulmuştur.³⁹ Hıristiyanlıkta sadece bedenen bir öldürmeden bahsedilmemektedir. Aksine kızgınlık ifadesi ve kızgın bakış gibi hareketler de öldürme dairesine dâhil edilmiştir. Bu durum, Hıristiyan kutsal metninde şöyle açıklanmaktadır: “Atalarımıza, ‘adam öldürmeyeceksin. Öldüren yargılanacak’ dediğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kardeşine öfkelenen herkes yargılanacaktır. Kim kardeşine aşağılayıcı bir söz söylerse, Yüksek Kurul’da yargılanacaktır. Kim kardeşine ahmak derse, cehennem ateşini hak edecektir”.⁴⁰ Görüldüğü gibi Eski Antlaşma'da yer alan “öldürmeyeceksin” şeklindeki ahlaki ilke, Hıristiyanlıkta genişletilerek yorumlanmıştır. Bu sebeple denilebilir ki, Hıristiyanlıkta öldürmemek ahlaki bir ilke olarak benimsenmekle kalmamış, herhangi bir üzücü davranışta bulunmanın bile bir cezasının olduğu açıklanmıştır.

2.5. Doğru Olmak

Eski Antlaşma'da yer alan “komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin”⁴¹ ifadesinden hareketle, Hıristiyanlıkta doğru olmanın önemli bir ahlaki ilke olduğu “ne mutlu doğruluk uğruna zulüm görenlere! Çünkü Göklerin Egemenliği onlarındır”⁴² ifadesiyle belirtilmektedir. Hıristiyan kutsal metninde doğru olmakla ilgili olarak birçok pasaj yer almaktadır. Burada bazılarına yer vermek, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. “Çünkü kötü düşünceler, cinayet, zina, fuhuş, hırsızlık, yalan yere tanıklık ve iftira hep yürekten kaynaklanır”. “Çünkü insanı kirleten bunlardır. Yıkılmamış ellerle yemek yemek insanı kirletmez”.⁴³ Bu pasajlardan anlaşıldığı kadarıyla yalan söylemek ve yalan yere tanıklık etmek, insanı kötü düşüncelere götüren ve kirleten eylemler arasında yer almaktadır. “Hangi buyrukları?” diye sordu adam. İsa şu karşılığı verdi: “Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene babana saygı

³⁹ Erdem, “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, 166.

⁴⁰ Mat. 5: 21-22.

⁴¹ Çık. 20: 16.

⁴² Mat. 5: 10.

⁴³ Mat. 15: 19-20.

göstereceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin”⁴⁴ ifadesiyle yalan yere tanıklık etmeyerek yani doğru olmakla zenginlik ve sonsuz yaşama kavuşulacağı belirtilmektedir. Hıristiyanlıkta doğruluk, insanı iyiliğe ve kurtuluşa götüren ahlaki ilkelerdendir.

3. İslam’da Ahlaki İlkeler

Müslümanlara göre İslam, Hz. Âdem’den itibaren Allah (c.c.)’ın insanlığa gönderdiği din olarak kabul edilmektedir. İslam ilahiyatı açısından Yahudilik ve Hıristiyanlık, bazı insan müdahaleleri sonucunda tahrif edilerek aslından uzaklaşmıştır. Bunun neticesinde de Allah (c.c.), son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla insanlığın dünya ve ahiret hayatının huzurunu ve insanlığın kurtuluşunu sağlamak için son din İslam’ı göndermiştir. İslam, kendisinden önceki dinlerin ortaya koyduğu bazı hükümleri ortadan kaldırırken, bazılarını yeniden aslı üzere korumuştur. Bu açıdan İslam inancında, kendinden önceki dinlerde benimsenen ahlaki ilkelerle benzerliklerin olması da doğaldır. Bu sebeple, bu kitapta yer alan diğer bölümlerde İslam inancındaki bazı ahlaki ilkeler detaylı bir şekilde ele alındığından burada inceleyeceğimiz beş ahlaki ilke ana hatlarıyla ele alınacaktır. Zira bu beş ilke detaylandırılacak olursa her biri, bir çalışma konusu olacak niteliktedir.

3.1. Adaletli Olmak

Allah (c.c.), göndermiş olduğu her peygamber aracılığıyla adaletli olmayı ve adaletle muamelede bulunmayı emretmiştir. Bu sebeple denilebilir ki, küfür toplumu, varlığını devam ettirebilirken adaletten yoksun olan toplumunun sonunun gelmesi kaçınılmazdır.⁴⁵ Birey adaletli ise, adaletli bireylerden oluşan toplumlar da adaletli olacaktır.⁴⁶ Bu nedenle Allah (c.c.), Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla insanlığa göndermiş olduğu din olan İslam’da, adaletli olmaya önem vermiş ve Müslümanların adil olmalarını emretmiştir. Kur’an-ı Kerim, farklı bağlamlarda adaletten bahsetmekte ve adaletli olmanın önemi vurgulamaktadır. İslam’da adalet, sağlıklı toplumların oluşmasının ve

⁴⁴ Mat. 19: 18-19.

⁴⁵ Halil İbrahim Bulut, “Semavi Dinlerin Ortak Ahlak İlkeleri Ya Da Evrensel Değerler” *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (Bahar 2015), 71-72.

⁴⁶ Kemal Göz, “Kınalızade’nin Aile Ahlakına Bakışı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 /1 (Bahar 2020), 1-25.

varlığını sürdürmesinin temeli olan ahlaki bir ilke olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.), çeşitli ayetlerde adaletli olmayı ve davranmayı emretmektedir.

- “Muhakkak ki Allah (c.c.) adaleti ve iyiliği emreder.”⁴⁷
- “De ki, Rabbim bana adaleti emretti.”⁴⁸
- “Söz söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adaletli olun.”⁴⁹
- “Ey İman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun...”⁵⁰

Yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi İslam ilahiyatı açısından adaletli olmak, Allah (c.c.)'ın bir emri olup sağlıklı toplumların oluşması ve varlığını devam ettirmesi için gerekli görülmüştür. Adaletli davranmanın mükâfatının olduğu gibi adaletten ayrılmanın da cezası vardır. Adaletli davranmanın ulvi anlamda mükâfat olarak Allah'ın rızasını kazanmak söz konusu iken adaletli olmamanın cezası ise, toplumun helak olmasına kadar varabilecek neticeleri olabilir. Müslüman bir kişinin adaletten ayrılması düşünülemez. Çünkü Müslüman, yapıp ettiklerinin mutlaka bir gün karşısına çıkacağına inanmaktadır. Adaletten saptığı zaman bunun hesabını vereceğinin bilincindedir.

3.2. İffetli Olmak

İslam ahlakında iffet, “insanın hayvanî zevklerini, hazlarını, zaaflarını disiplin altına alarak helal dairesinde kullanabilmek; bir başka ifadeyle nefsinin tatminini helâl yollardan ve izin verilen ölçülerle sınırlandırabilmek, haz ve zevkleri amaç değil, kutlu amaçların aracı seviyesinde tutabilmek, nefis karşısında kişilikli duruş sergileyebilmektir”⁵¹ şeklinde anlaşılmıştır. Ancak burada iffetli olmak, diğer dinlerde olduğu gibi zinadan uzak durmak bağlamında ele alınacaktır. İnsanda doğuştan ölüme kadar var olan en güçlü dürtü

⁴⁷ Kur'ân-ı Kerim Meâli, 2009, en-Nahl, 16 / 90.

⁴⁸ el-A'raf, 7 / 29.

⁴⁹ el-En'âm, 6 / 152.

⁵⁰ el-Mâide, 5 / 8.

⁵¹ Saffet Köse, “Nefse Karşı Onurlu Duruş: İffet” *Din ve Hayat Dergisi*, 19, (2013), 6 ; Kemal Göz, *İslâm Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları (Değer Merkezli Bir Yaklaşım)*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 73-75.

cinselliktir. Bu dürtüyü İslam'ın çizdiği helal dairede gidermek, hayvanlarla insanlar arasında ortak olan bu gücün disiplin altına alınması ve insan onuruna yakışan şekilde kullanılabilmesi için nikâh emredilmiş ve aile kurumuna vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda nikâh, insanı iffetli olmaya sevk eden bir olgudur. Kur'ân-ı Kerîm'de, nikâhın iffetli olmayı sağlayan ve insanın iffetinin koruyan özelliğine vurgu yapıldığı gibi,⁵² Hz. Peygamber de nikâhı, iffeti/namusu koruyan en sağlam kale olduğunu ifade etmiş ve özellikle gençlere seslenerek imkânı iyi olanların evlenmelerini istemiştir.⁵³

İslam'da iffeti koruma bağlamında zina eyleminden uzak durulması emredilmiştir. Bu durum ayette de “onlar, Allah ile birlikte başka bir Tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak”⁵⁴ şeklindeki ayetlerde zina da yasak eylemler arasında sayılmıştır. Diğer bazı ayetlerde ise, zina etmenin cezaları açıklanmıştır.⁵⁵ Bu bağlamda, ayet ve hadislerde de belirtildiği üzere İslam ilahiyatında zinadan uzak durarak iffetli olmak önemle üzerinde durulan ahlaki ilkeler arasında sayılmıştır.

3.3. Anne-Babaya Hürmet Etmek

İslam'da Allah ve Peygamber hakkından sonra anne-baba hakkı gelmektedir. Anne-babaya saygı göstermek ve onların kalbini incitmemek emredilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler ve ilgili hadisler çerçevesinde İslam dininde, anne-babaya hürmet etmenin ve onlara saygısızlık etmemenin ahlaki bir ilke olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. “De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah

⁵² el-Mü'minûn, 23 / 5; en-Nûr, 24 / 33; el-Me'âric, 70 / 29.

⁵³ Buhârî, Savm, 10; Buhari, Nikâh, 2, 3.

⁵⁴ el-Furkân, 25 / 68.

⁵⁵ en-Nisâ, 4 / 15-16; en-Nûr, 24 / 2; İslam'da zina suçunun cezasının detayları için bakınız Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, , , İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440-444.

size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız”⁵⁶ ayetine bakıldığında Allah (c.c.)’a ortak koşmama emrinden hemen sonra anne-babaya iyilik yapmanın emredildiği görülmektedir. “Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun süten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır”⁵⁷ mealindeki ayete bakıldığında, anne-babaya saygı gösterilmesi gerektiği, gerekçeli olarak açıklanmış ve yine Allah’a olan sorumluluğun ardından anne-babaya minnet duyulması emredilmiştir. Anne-babaya hürmet etmekle ilgili daha fazla ayet vardır.⁵⁸ Hadislerde de anne-babaya hürmet edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁹ Ayet ve hadislerde verilen bilgilere göre çocuğun anne-babasına hürmette bulunması, İslam’ın kabullendiği ve müntesiplerinin uymasını istediği ahlaki ilklerdendir.

3.4. Öldürmemek

İslam’da insan ve insan hayatı kutsal olarak kabul edilmektedir. İslam dininde insan hayatına büyük önem verilmekte ve onun “eşref-i mahlûk”⁶⁰ olduğunu belirtilmektedir. İnsan, varlıkların en şerefli ve yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, kasten adam öldürme yasaklanmıştır. “Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitapta) şunu yazdık: "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir”⁶¹ ayetiyle Kur’an-ı Kerim’de insan öldürmenin büyük bir günah olduğu belirtilirken; bir insanı yaşatmanın ise bütün insanlığı yaşatmak olduğu belirtilmiştir. Başka bir ayette ise, “kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun

⁵⁶ en-En’âm, 6 / 151.

⁵⁷ Lokmân, 31 / 14.

⁵⁸ el-İsrâ, 17 / 23; Meryem, 19 / 31; el-Ankebût, 29 / 8.

⁵⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız Ömer Sabuncu, “Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/17, (Ocak-Haziran 2007), 229-241.

⁶⁰ el-İsrâ, 17 / 70.

⁶¹ el-Mâide, 5 / 32.

için büyük bir azap hazırlamıştır” buyrulurken adam öldürmenin cezasının cehennemde ebedi olarak kalmak olduğu açıklanmıştır. Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere İslam’da adam öldürmemek ahlaki ilke olarak benimsenmiş ve öldürme eylemi Allah tarafından yasaklanmıştır.

3.5. Doğru Olmak

Doğru olmak/doğruluk İslam'ın kabul ettiği ve emrettiği temel ahlaki ilkelerden biridir. Bu bağlamda İslam'da doğruluk, insanın söyledikleri ile yapıp ettiklerinin uyumlu olması şeklinde geniş anlamda anlaşılmaktadır. Ancak burada doğru olmak, yalandan uzak durmak/yalan söylememek özelinde ele alınacaktır. Doğru olmak, toplumun ihyası ve devamı için benimsenmesi gereken ahlaki bir ilkedir. Doğruluğun zıttı olan yalancılık ve sahtekârlığın yaygın olduğu toplumlar, huzursuz, güvensiz ve uzun ömürlü olmayan toplumlardır. Bu durumun İslam toplumunda yaşanmaması için Allah, “ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır”⁶² ayetiyle doğru sözlü olmanın, iman edenlerin işlerinin düzgün olmasına ve günahlarınının bağışlanmasına vesile olduğunu açıklamıştır. Diğer ayette ise, “şüphesiz Rabbimiz Allah'tır deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de”⁶³ buyrulurken doğruluğun önemi belirtilmiştir. Konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de başka ayetler de vardır.⁶⁴ Ayetlerde yer alan bilgilere göre İslam'da doğru olmak, hem bireyin kendisi hem de içinde yaşadığı toplum için titizlikle korunması gereken ahlaki ilke olarak kabul edilmiştir. Doğru olmanın mükâfatı belirtilmiş olmakla birlikte doğruluktan ayrılmanın da cezasız kalmayacağı vurgulanmıştır.

⁶² el-Ahzâb, 33 / 70-71.

⁶³ el-Ahkâf, 46 / 13.

⁶⁴ es-Saf, 61 / 2-3.

SONUÇ

Din ve ahlakın iç içe olan iki olgu veya kavram olduğu belirtilmektedir. Evrensel ahlaki ilkeler olarak kabul edilen davranışlar ile dinlerin müntesiplerine salık verdiği ve onların sahip olmasını istediği ahlaki ilkeler benzerdir. Bu açıdan bakıldığında dinin, ahlaki ilkelerden oluştuğunu söyleyenler olduğu gibi ahlaki ilkelerin din kaynaklı olduğunu ifade edenler de olmuştur. Bu tartışmalar tarihsel süreç içerisinde süregelmiştir. Dinlerin ortaya koyduğu ahlaki ilkeler bireyin ve toplumun sadece bu dünya hayatına dair düzenlemeler ve yönlendirmeler içermekle kalmaz. Aynı zamanda gelecekte yaşanacak olan hayat ile ilgili boyutu da bulunmaktadır. İnanan bireyin dininin, kendisine salık verdiği ahlaki ilkelere riayet ettiği sürece, hem kendisinin huzurlu olacağı ve Yaratıcısının rızasını kazanacağı belirtilir hem de ahiret hayatında bu dünyadaki eylemlerinin karşılığını göreceği açıklanır. Bu bağlamda dinin ortaya koyduğu ahlaki ilkelerin bu dünya hayatı ve bu dünya hayatını aşan olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'tin müntesiplerinin sahip olmasını istediği ahlaki ilkeler arasında farklılıktan çok benzerliğin olduğu görülmektedir. Yahudi, Hıristiyan ve İslam'ın kutsal kaynaklarında adaletli olmak, iffetli olmak, anne-babaya hürmet etmek, öldürmemek ve doğru olmak gibi ahlaki ilkelerle ilgili yer alan bilgilerde belli oranda benzerliğin olduğu açıktır. Bu durumda, İslam'a göre, Yahudilik ve Hıristiyanlığın aslı üzere korunamamış olduğu beyan edilmiş olmakla birlikte, söz konusu bu dinlerin aynı kaynaktan çıkmış olması etkilidir. Genel olarak dinlerin amacı, insanın bu dünya hayatında huzurlu ve mutlu olmasını ve ölüm sonrasında kurtuluşuna vesile olacak ahlaki davranışlarda bulunmasını sağlamaktır. Bu anlamda, çalışmamızda incelediğimiz dinlerdeki ahlaki ilkeler dikkate alındığında, her bir ilkenin bireysel boyutuyla birlikte toplumsal boyutunun olduğu görülecektir. Ayrıca hayata yönelik pratikleri ilgilendirmekle birlikte yapıp yapılmama durumuna göre, bu dünyaya ve ölüm sonrasına dair mükâfat ve mücazâtı da içermektedir. Son söz olarak, dini bir gerekçe ile olsun ya

da olmasın, söz konusu ahlaki ilkelerin hâkim olduğu bireylerden oluşan toplumların güvenli, huzurlu ve müreffeh oldukları bir vakıadır. Aksi durumda toplumların varlığını sürdürmesi oldukça zorlaşmaktadır. Bu da dindarlar tarafından dinlerin ritüel boyutuna gösterilen ehemmiyetin ahlaki boyutuna da gösterilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Bulut, Halil İbrahim. “Semavi Dinlerin Ortak Ahlak İlkeleri Ya Da Evrensel Değerler”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 65-81.

Erdem, Mustafa. “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 151-173.

Erdem, Mustafa. “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (1997), 151-173.

Eren, Selim. “Toplumsal Norm, Ahlak ve Din”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007), 289-316.

Esen, Hüseyin. “Zina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Göz, Kemal. “Kınalızade’nin Aile Ahlakına Bakışı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 /1 (Bahar 2020), 1-25.

Göz, Kemal. *İslâm Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları (Değer Merkezli Bir Yaklaşım)*, Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Harman, Ömer Faruk. “Semavi Dinlerde Aile”. *Aile Sempozyumu Tebliğler*. 39-51. Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2015.

Harman, Ömer Faruk. “Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta Adalet”. *Din ve Hayat Dergisi* 19 (2013), 21-24.

Hasanov, Eldar. *Nuh Kanunları ve Nuhilik*. İstanbul: İSAM, 2015.

Koçtaş, Münir. “Auguste Comte’un Din Sosyolojisi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1995), 67-73.

Köse, Saffet. “Nefse Karşı Onurlu Duruş: İffet”. *Din ve Hayat Dergisi*, 19 (2013), 4-9.

Kur’ân- Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1. Basım, 2001.

Sabuncu, Ömer. “Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/17, (2007), 229-241.

Sağ, Yusuf. “Hıristiyanlık İnançında İffet”. *Din ve Hayat Dergisi* 19 (2013), 26-29.

Tora ve Aftara: 1-5, çev. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayıncılık.

Uysal, Enver. “Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 41-59.

Yaman, Sevde. “Tevrat’a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 338-354.

Yenen, İbrahim. “Emile Durkheim Sosyolojisinde Din Fenomeni”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (2015), 441-461.